

SÁNDOR KLÁRA*

A székely írás modern kultuszai és antikultusza: bevezetés a tanulmányokhoz

A következő írások egy csaknem négy éven át tartó kutatás első eredményeiből mutatják be a legfontosabb vonatkozásokat: 2015 ősztől 2019 tavaszáig vizsgáltuk, vizsgáljuk a székely írás mai használatát, illetve a székely írás megjelenéseire, a kultusz gyakorlására adott társadalmi válaszokat.¹

A kutatás címe *A székely írás modern kultuszának gyakorlatai és ezek percepciói a mai Magyarországon*. Ennek megfelelően átfogóan vizsgáltuk a székely írás modern magyarországi kultuszát, offline és online megjelenési formáit. Fölmértük, kik, milyen funkciókban és milyen motivációkkal használják, milyen szimbolikus jelentéseket tulajdonítanak neki; mik e közösségek belső viszonyai; hogyan jelenítik meg a tankönyvek, a mainstream média; milyen szerepet kap a politikai életben.

A szerteágazó adatgyűjtés komplex módszerek alkalmazását kívánta meg a résztvevő megfigyeléstől a félig strukturált interjúk készítésén és a kérdőíves fölmérésen át a médiaelemzésig, az adatok elemzését és értelmezését természetesen hasonlóképpen összetett szempontok szerint végeztük, végezzük. Az itt következő témákat igyekeztük úgy válogatni, hogy a kutatás legfőbb területei

* Sándor Klára, nyelvész, SZETE BTK Könyvtár- és Humáninformatikai Tanszékének vezetője. E-mail: sandork@hung.u-szeged.hu.

¹ A kutatás az NKFIH támogatásával zajlott (K 115748, kutatásvezető: Sándor Klára).

megjelenjenek a kutatás érdeklődési köreit és megközelítésmódjait illetően is. Ennek megfelelően következik majd egy olyan tanulmány (Csörsz Éduával jegyezzük), amely a kultusz(ok) központi alakjaival készült interjúk elemzésének első, vázlatos eredményeit tartalmazza. Egy másik, Tóth Andrea tanulmánya médiaelemzésen alapul, és a kultusz és az antikultusz jellegzetes megnyilvánulásainak elemzésére építve már elméleti keretbe is illeszti a vizsgált jelenséget. Végül Balog Iván írása „tisztán” az elméleti vonatkozásokra koncentrál – de természetesen nagyban épít azokra az empirikus adatokra, amelyeket a kutatás során föltártunk.

A székely írás kutatásának furcsa, de valamelyest szintén átpolitizált története² miatt az akadémiai diskurzusban egészen az utóbbi pár évig alig jelent meg a történeti emlékek vizsgálata, a jelenkori használatot pedig korábban egyáltalán nem vizsgálták. Részben ennek a következménye lehet, hogy a székely írás jelenkori használata, sőt, még az írás történetének, emlékeinek, vagy egyáltalán: autenticitásának, létjogosultságának kérdése is igen megosztó, az értelmezések politikai beállítódástól, ízléstől, sokszor reflektálatlan attitűdöktől függenek nem csak a közbeszédben, de gyakran a tudományos diskurzusokban is. Ezért hasznosnak látszik, ha a következő tanulmányok elé kissé hosszabb bevezetés kerül, amely ismerteti kutatásunk legfőbb szempontjait, kérdéseit.

A történeti szempont és a jelenkori használat kutatása némi terminológiai zavart is eredményezhet – ezzel minden elemzésben meg kellett küzdenünk –, ezért fontos megjegyeznünk: a szóban forgó írást a tudományos szakirodalomban az utóbbi időben megszokottá vált névvel *székely írásnak* nevezzük, ha általánosságban beszélünk róla, történetét vagy emlékeit emlegetjük, de megtartjuk a *rovásírás* terminust, ha a kultusz építőit idézzük, vagy ha egy adott kontextusban kifejezetten identitásjelző szerepe van a megnevezésnek, hiszen ezekben az esetekben jelentősége van magának az elnevezésnek is.

² A székely írás történetét társadalmi kontextusba is illesztve l. Sándor Klára: *A székely írás nyomában*. Budapest: Typotex, 2014a.

Kutatási előzmények, a kutatás résztvevői

A székely írással foglalkozó szakirodalom sokáig csaknem kizárólag az írás történetére összpontosított: elsősorban az emlékek filológiai hátterét, illetve az írás eredetét igyekezett tisztázni. Az írás történeti használatára vonatkozó irodalom sokáig meglehetősen szűkös volt, a humanisták szerepének kis részletére koncentrált.³ Jóllehet egy írás már 1996-ban fölhívta a figyelmet a történeti székely írás identitásjelző szerepe kutatásának szükségességére, illetve e szerep változásainak fontosságára,⁴ még jó ideig nem született olyan munka, amely kifejezetten a székely írás használatának történetét állította volna a középpontba.⁵ A történeti használat identitásjelző szerepének változásai azért lehetnek fontosak a jelenkori kultusz kialakulása szempontjából is, mert az egykori identitásjelző funkciók a modern kultusz egyes elemeinek akár közvetlen előzményei lehetnek. A székely írás mai használatáról korábban egyáltalán nem folytattak még empirikus kutatást.

A kutatás vezetője antropológiai és kognitív szemlélettel dolgozó nyelvész, művelődéstörténész, régóta foglalkozik a történeti székely írással, identitáskutatással, több empirikus kutatás vezetője. A kutatócsoport másik két senior kutatója Balog Iván, aki elsősorban társadalomelmélettel, ezen belül a nacionalizmussal foglalkozik, de erős szociológiai háttérrel, szintén empirikus megközelítéssel, illetve Pusztai Bertalan antropológus, aki ugyancsak jelentős terepmunka-tapasztalattal rendelkezik, sokat foglalkozott identitáskonstrukciókkal, illetve a fesztivalizációval. Tóth Andrea kultúrakutató, kiváló szociológiai módszertani alapokkal, illetve társalgáselemző gyakorlattal. A kutatócsoporthoz csatlakozott Csörsz

³ Róna-Tas András: A magyar rovásírás és a Mátyás-kori humanizmus. *Néprajz és Nyelvtudomány*, 1985–1986, 29–30 173–179.; Horváth Iván: *Gépeskönyv*. Budapest: Balassi, 2006.

⁴ Sándor Klára: A székely rovásírás megíratlan története(i?). *Erdélyi Múzeum*, 1996. 58. 83–93.

⁵ Sándor 2014a; Sándor Klára: A székely írás Székelyföldön kívüli használatának kezdetei. In: Sudár Balázs és tsai (szerk.): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Budapest: MTA BTK. 2014b. 329–342. A nemzeti identitás és a székely írás Bél Mátyás által történt összekapcsolásáról Komlóssy Gyöngyi: *Ősi betűk – mítikus történelem. Irodalomtörténeti Közlemények*, 2006. 110. 529–538 írt.

Édua, aki korábban is végzett már kultúrantropológiai jellegű terepmunkát, és a hagyományörző fesztiválokön megjelenő tarsolyos szubkultúrát tanulmányozta. A kutatásban sok egyetemi hallgató vett részt: öket két félévön át, rendszeres heti képzésen készítettük föl arra, hogy a kutatásvezető által segített, de önálló adatgyűjtést tudjanak végezni, s hogy érdemben tudjanak hozzájárulni az adatgyűjtéshez és -rendszerezéshez; többen közülük szakdolgozatukat is a kutatás témájához kapcsolódva írták. Boros Adrienn a legismertebb országos médiumok anyagát nézte át, Tóth Brigitta a közoktatásban használt tankönyveket, Kádár Zsanett a rovásversenyek anyagát, Nagy Gergely a „rovásfordító” szoftvereket, illetve a kultuszt építők csoportjainak informatikai hátterét elemezte.

A kutatás céljai

Célunk az volt,⁶ hogy fölterképezzük: hogyan épül föl a székelv írás modern kultusza; mi motiválja a használatát Magyarországon, milyen értékek, ideológiák, attitűdök, politikai cselekvési minták, ön- és ellenségképek, múltértelmezések, jövőképek, életstratégiák fogalmazódnak meg vele kapcsolatban.

Kíváncsiak voltunk arra is, mik ma a funkciói, szimbolikus értékei, interpretációi a székelv írás használatának; hogyan épül föl a kultusza, használata milyen identitásokat reprezentál, s milyen más identitáselemekkel kapcsolódik össze. Azt is meg akartuk tudni, hogy a kívülről homogénnek látszó kultusz valójában milyen vonatkozásokban heterogén, vannak-e éles törésvonalak a kultuszt építő csoportok között, s ha igen, ezek milyen vitapontok mentén alakultak ki, s milyen autentikusnak tételezett „hagyományokat” konstruálnak a kultusz építői. Képet szerettünk volna kapni arról, hogyan rajzolódik ki a kultuszt építők csoportjainak kapcsolathálója,

⁶ A kutatás ötletét, alaptéziseit, kiinduló hipotéziseit és szempontjait a kutatás vezetője állította föl, s az ő feladata volt az alkalmazott módszerek kiválasztása és fő tartalmának meghatározása is (jelen tanulmány jórészt ezeket ismerteti). Az ellenőrizendő kutatási hipotézisek részletező megfogalmazásában már a kutatócsoport másik két szenior kutató tagja, Balog Iván és Pusztai Bertalan (ő 2017 nyaráig dolgozott a kutatócsoportban) is részt vett. A kutatás módszertanának finom kidolgozását szintén együttesen végeztük, a tervezésbe a kutatócsoport két további tagja, Tóth Andrea és Csörsz Édua is bekapcsolódott.

hogy az írást használó szubkultúrák mennyire tudnak egymásról, hogyan viszonyulnak a többi csoporthoz; van-e valamiféle közös identitásuk, s ha igen, akkor ezt elsősorban valamilyen ideológiai kötődés hozza-e létre, vagy inkább a külső megítélés/elítélés nyomán létrejövő kohéziós erő, azaz, hogy mennyire homogenizálja kifelé mutatott identitásukban az egymástól eltérő, egymással akár szembenálló szubkultúrákat a hasonló külső kategorizálás.

Ennek megfelelően vizsgáltuk azt is, milyen válaszokat vált ki használata és kultusza a kultuszban részt nem vevőkből, illeszkednek-e ezek a válaszok más szimbolikus polarizációhoz; milyen attitűdökkel viszonyulnak egymáshoz a használók és a nem használók csoportjai; milyen narratívákat építenek a kultusz köré e két oldalon; milyen nagyobb kulturális diszkurzusokba illeszkedik bele a székely írás modern kultusza. Vizsgálni szándékoztuk, milyen módon jelenik meg a székely írás a közvélekedésben „ősmagyar fesztiválként” értelmezett rendezvényeken, és hogyan illeszkedik az „ősmagyar javak” piacába.

A kutatástól azt reméltük – és reméljük továbbra is –, hogy eltüntethetünk a jelenkori magyar szubkulturális kultuszok kutatásából egy fehér foltot, s a tudományos diszkurzusba emelhetünk egy olyan témát, amelyet addig a kutatók mostohán kezeltek, és korábban csak a laikus (sokszor ezoterikus) megközelítésekben találkozhattunk vele. Azt vártuk, hogy képet kapunk arról, egy markáns identitásjelző szimbólum hogyan rendelkezhet sokrétű jelentésekkel, ezek hogyan interferálnak egymással, milyen interpretációs lehetőségeik vannak, hogyan kapcsolódnak ideológiákhoz, hogyan használhatók két – vagy akár több – irányban megbélyegzésre, és hogyan válik a szimbólumhasználat vagy annak elutasítása alkalmassá a kölcsönös kirekesztésre.

A kutatásban mindvégig a *laikus* terminust használtuk, amikor a székely írás kultuszát/ellenkultuszát építőkről beszéltünk, és természetesen az adatok elemzésekor sem teszünk másként: egyedül ez tűnik megfelelően távolságtartónak és ítéletmentesnek ahhoz, hogy bármiféle megbélyegzést, elítélést lehessen beleolvasni eredményeinkbe. A kutatói szubjektumot mindvégig a lehető legteljesebben reflektáltan próbáltuk kezelni annak érdekében, hogy egy sokféle hiedelemtől, pro és kontra tévhitől sújtott kérdéskört – amennyire csak lehetséges – elfogulatlanul járjunk körül, s leírásunk

a démonizálástól, a pozitív és negatív előítéletektől mentes maradjon. A kutatócsoport kiindulópontja ennek az elvnek a legtudatosabb követése volt, és mindannyian sok terepmunka-gyakorlattal és erős megfigyelői attitűdökkel – azaz megfelelő önreflexióval – rendelkeznek ahhoz, hogy az elvárható objektivitással dolgozzanak.

A kutatás tervezése és vége közötti időszakban alapvetően megváltozott a kutatásunk tárgyát körülvevő szociokulturális kontextus. Amikor 2014-ben kidolgoztuk a tervet, alapvetően más volt a székeley írás pozíciója a magyar közéletben, mint 2018 nyarán, amikor befejeződött a 2015 szeptemberében megkezdett átfogó vizsgálat. Ennek elsődleges oka az, hogy a kutatás ideje alatt alapvetően megváltozott a „rovásírást” a politikai agendájába illesztő Jobbik Magyarországért párt politikai irányvonala, és a párton belüli egyéb, a rovasíráshoz szorosan kötődő személyi változás is történt: távozott a pártból Szegedi Csanád, aki a helységnévtábla-állítások legaktívabb résztvevője, koordinátora volt.

Ez a jelentős változás némiképpen megnehezítette a munkánkat, hiszen kutatási tervünkkel alkalmazkodnunk kellett az új helyzethez, másrészt szerencse is, hiszen így a változást folyamatában tudtuk megfigyelni. Éppen ez a változás tette azt is egyértelművé, hogy – amint azt már kutatási hipotézisünkben is megfogalmaztuk – a székeley írás modern kultuszai, a közvélekedésben elterjedt nézettel szemben, nagyrészt függetlenek a pártpolitikától, vagy amelyik nem, azt sem elsődlegesen pártpolitikához kötődő motiváció irányítja.

A kutatás módszerei, részterületei

A székeley írás modern kultuszainak vizsgálatához komplex módszertant dolgoztunk ki, amely kvantitatív elemet is tartalmazott, de főként kvalitatív elemzési módszereket alkalmaztunk.

A kvantitatív rész egy országos reprezentatív mintán lekérdezett, néhány kérdésből álló kérdőív volt. A kutatás 2016 októberében zajlott, 1177 fő megkérdezésével; a minta a nem, az életkor, a végzettség és a településtípus változót illetően volt reprezentatív, és minthogy a lekérdezéssel együtt más adatokat is gyűjtöttek, a válaszadók pártszimpátiájáról is kaptunk információt. Először egy székeley betűkkel írt szöveget mutattak az adatközlőknek, s azt

kérdeztük, meg tudja-e mondani, milyen írást lát. A következő kérdés az volt, hallott-e már a rovásírásról; ezt követően zárt kérdésekkel kérdeztük meg, mi a véleménye ennek az írásnak az eredetéről, a rovásírásos helységnévtáblákról, azokról, akik rovásírásos ruhát, ékszert viselnek, s hogy érdemes-e megtanulni, illetve tanítani a rovásírást.

A kvalitatív vizsgálat alapját félig strukturálnak indult, de sokszor mélyinterjúba átváltó, egyenként két-három órás interjúk alkotják. Az interjúk többségét a kultuszt építők csoportjainak meghatározó személyiségeivel készítettük. Minden parlamenti pártot és más, a kutatás idején egy százalékos támogatottságnál erősebb politikai pártot megkerestünk, hogy egy-egy képviselőjünkkel interjút készíthessünk, és sok embert próbáltunk megszólítani az ellenkultusz véleményformálói közül is – róluk a közösségi oldalakon tett megnyilvánulásaikból, általuk publikált újságcikkekből, esetleg személyes ismeretség révén tudtuk, hogy ellenzik, de legalábbis maradinak, nacionalista cselekvésnek tartják a „rovásírás” használatát. A pártok közül mindössze kettőből vállaltak interjút,⁷ és a másik csoport sem állt kötélnek, sokan az utolsó pillanatban mondták le a beszélgetést, ezért az antikultusz támogatóival jóval kevesebb interjút sikerült készítenünk, mint amennyit szerettünk volna.

A rovásírásos szubkultúrák két nagyon fontos megjelenési területén résztvevő megfigyelést végeztünk: a kutatócsoport egyetemi hallgató tagjai fesztiválokon, kiállításmegnyitón, előadásokon vettek részt, megfigyeléseiket, főljegyzett tapasztalataikat elsősorban az interjúmodulok és a kérdőív megtervezésekor használtuk föl. E terepmunka célja az volt, hogy képet kapjunk róla, megjelenik-e, s ha igen, milyen módokon a székely írás e helyszíneken, milyen kontextusba illeszkedik, esetleg megfigyelhessük, milyen spontán diszkurzusok folynak róla. A kutatócsoport kultuszinterjúkat készítő tagja, Csörsz Édua korábban jórészt az „ősmagyar mítosz” revitalizálásával foglalkozó közösségekkel és eseményekkel foglalkozott, jól ismerte a hagyományörző rendezvényeket, fesztiválokat, s ezeket a tapasztalatokat is fölhasználta arra, hogy a résztvevő érdeklődők és hagyományörzők, székely írásos portékával kereskedők révén

⁷ A két interjút Tőke Márton készítette.

fölmérhesse, szerintük kik a kultusz főbb hangadói, több leendő interjúalannyal e helyszíneken sikerült fölvennie a kapcsolatot.

Mintthogy a kultuszt építő közösségek szórványosak, s csak kivételesen rendelkeznek tényleges térbeli lokalitással, a hagyományos terepmunka és a résztvevő megfigyelés mellett az online terek és közösségek megfigyelése igen fontosnak bizonyult: viszonyrendszerük feltérképezésében nem csak a rendezvényeken, szakkörökön, konferenciákon való kapcsolattartás, hanem a csoportok digitális térben megvalósuló kötődései, virtuális jelenléte is meghatározó. Ezért a résztvevő megfigyelés másik terepe weboldalak elemzése volt. Ezek a nagyközönségnek készülnek, a kutató tehát azt a tartalmat találja rajtuk, amelyeket a weboldalak fenntartói magukról közölni szeretnének – bárkivel.

Ezt illetően azonban számos körülményt kellett szem előtt tartanunk. Számolnunk kellett a névtelenség vagy az álnéven való szereplés lehetséges befolyásoló hatásával; azzal, hogy a felhasználók online és offline identitásfölmutatásában jócskán lehetnek különbségek; figyelnünk kellett arra, hogy az online terekben megjelenő kapcsolati hálózatok nem föltétlenül reprezentatívak, a kultusz művelőinek egymáshoz való viszonya a valóságos találkozásokban eltérhet a virtuális érintkezésekben, kapcsolatokban megfigyelhetőtől.

Külön kellett kezelnünk azokat az oldalakat is, amelyeket kifejezetten – elsödlegetesen és hangsúlyosan – a rovásírás népszerűsítésére, bemutatására, a vele kapcsolatos, elsösorban a fenntartó csoport tagjaitól származó nézetek közzétételére hoztak létre, s külön azokat, amelyek inkább üzleti tevékenységük részeként ajánlanak föl székelly betűs feliratokkal ellátott tárgyakat, vagy elsödlegetes profiljuk más, de szerepet szánnak a rovásírásnak is – sok ilyen van az etnovallásos, ezoterikus oldalak között. A rovásírással elsödlegetesen vagy másodlagosan foglalkozó weboldalakat olyan adatbázisba rendeztük, amely megmutatja, hogy a székelly írás kultuszában milyen módon vesznek részt: hagyományörző, oktatási, kereskedelmi, művészeti céllal stb. Az oldalak egymásra utalási rendszere és tartomelemzése alapján elkészült a székelly írás kultuszát építők kapcsolathálózat-térképe (ötvennél több kapcsolati pontot – kört, társaságot, egyesületet, magánszemélyt – és ezek egymáshoz való viszonyait tartalmazza). Külön elemeztük azt is,

hogy a kutatás idején milyen internetes rovásfordítók álltak a nagyközönség rendelkezésére.

A rovásírással a közvélekedésben legszorosabban asszociált helységnévtáblák fölállítása a kutatás idején már kevésbé volt gyakori, mindössze egy ilyen alkalommal tudott a kutatócsoport egyik tagja – Pusztai Bertalan – jelen lenni, de sok avatás megtalálható a videómegosztó oldalakon, ezért a táblaállítási rítusait mégis elemezni tudjuk. Adatbázist készítettünk a székely írásos helységnévtáblákról (melyik településen állítottak ilyet, volt-e médialefedettsége a táblaállító ceremóniának, elérhető-e róla videó stb.)

A legfiatalabbak elsősorban iskolai szakkörökben, versenyeken, cserkészként kerülnek kapcsolatba a rovásírással, ezért részletesen elemeztük a versenyeket (milyen merítési bázisuk van, kapnak-e hivatalos – állami, önkormányzati, iskolai – támogatást, hány résztvevőjük van stb.), két szakkörvezetővel interjút is készítettünk.

A rovásírást elutasítók nézeteit, attitűdjeit, érvtípusait elsősorban a közösségi médiában megjelenő tartalmakhoz fűzött hozzászólások tartalomelemzésével, társalgáselemzési módszerekkel tudtuk föltárni. A kapcsolati és értékrendi „buborékon” kívüli posztok – azaz a nem szűkebb körben közzétett, hanem nyilvános, bárki által olvasható és hozzászólással kísérhető bejegyzések – alkalmat adtak arra is, hogy a rovásírást illetően egymással szembeveszülő értékrendeket megfogalmazó kulturális diszkurzusokat, konverzációkat is megismerjük.

Mindezeken kívül fölmértük a székely írás sajtóreprerzentációját az országos napi- és hetilapokban az elmúlt 7–10 évet illetően. Az így föltárt cikkek, írások, képek adatbázisát aszerint is rendszereztük, hogy a sajtótermék öndefiníciója szerint kötődik-e valamilyen politikai ideológiához, és ha igen, melyikhez, illetve hogy semleges hírportálként definiálja-e magát.

Végignéztük a közoktatásban az elmúlt évtizedekben (az 1980-as évektől kezdve) alkalmazott irodalom, nyelvtan, történelem, környezetismeret és olvasás tankönyveket abból a szempontból, melyik tartalmaz tananyagot a székely írásról, s hogy ezek révén a diákok milyen „hivatalos” (kanonizált) tudást kapnak róla. Megvizsgáltuk néhány nagy könyvtár állományát, hogy hány székely betűs könyvet tartalmaz és melyek ezek, és hogy a könyvtárak a

székely írásról szóló irodalmat hogyan osztályozzák, milyen kategóriába helyezik.

Mínthogy a székely írás szorosan kapcsolódik néhány etnovallásos iskola nézeteihez, szerepet kap az Arvisura-tanban, és saját jogú ezoterikus vonatkozásai is vannak (amikor nem valamilyen nézet kiegészítő eleme, hanem az ezoterikus nézetek alapja maga a jelsor vagy egy-egy betű), elkerülhetetlen volt, hogy megkíséreljük bevonni a kutatásunkba e szerteágazó irodalom legfontosabb irányzatait.

Vélhetően e leírásból is kitűnik: a rendkívül nagy mennyiségű és sok területen gyűjtött adat feldolgozása hosszabb folyamat lesz, és mindenképpen monográfiát kíván. A legfontosabb kutatási eredmények egy részét azonban előzetes publikációkban is szeretnénk közzétenni – ilyen a *Regio* jelen számában megjelenő három tanulmány is.

Felhasznált irodalom

Horváth Iván: *Gépeskönyv*. Budapest: Balassi, 2006.

Komlóssy Gyöngyi: Ősi betűk – mitikus történelem. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2006. 110. 529–538.

Róna-Tas András: A magyar rovásírás és a Mátyás-kori humanizmus. *Néprajz és Nyelvtudomány*, 1985–1986. 29–30. 173–179.

Sándor Klára: A székely rovásírás megíratlan története(i?). *Erdélyi Múzeum*, 1996. 58. 83–93.

Sándor Klára: *A székely írás nyomában*. Budapest: Typotex, 2014a.

Sándor Klára: A székely írás Székelyföldön kívüli használatának kezdetei. In: Sudár Balázs és tsai. (szerk.): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományőrzés*, Budapest: MTA BTK. 2014b. 329–342.